

Gaska, Czesława

Archiwa płockie część II

Notatki Płockie 31/1-126, 46-53

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARCHIWA PŁOCKIE

CZEŚĆ II

Archiwum Akt Dawnych przy Trybunale Cywilnym w Płocku.

W wieku XIX-tym obok archiwów poszczególnych urzędów, pojawia się nowy typ — archiwa państwowe, które są instytucjami powołanymi specjalnie do przechowywania akt.

W wyniku realizacji projektów utworzenia sieci archiwalnej w Królestwie Polskim, powstały po roku 1825⁵⁹ Archiwa Akt Dawnych przy Trybunałach Cywilnych. Było ich dziesięć. Jednym z nich było Archiwum Akt Dawnych w Płocku. Było ono podporządkowane Komisji Rządowej Sprawiedliwości, a bezpośrednio Prezesowi Trybunału Cywilnego w Płocku.

Wydana dnia 22 III/3 IV 1849 r.⁶⁰ instrukcja zobowiązywała Prezesów do przeprowadzania co pół roku kontroli w Archiwum Akt Dawnych, w zakresie realizacji prac porządkowych, właściwego zabezpieczenia zasobu i tajemnicy państwowej, prawidłowości sporządzania odpisów. Nakładała również na nich obowiązek składania w tej materii rocznych sprawozdań do ww Komisji, zawierających ocenę stanu zasobu, jego rozmiaru oraz realizacji zadań za okres sprawozdawczy.

Archiwum zatrudniało archiwistę, zwanego archiwistą akt dawnych. Do jego podstawowych obowiązków należały prace nad zasobem, sporządzanie odpowiedniej ewidencji, wydawanie uwierzytelionych wypisów akt oraz załatwianie wszelkiego rodzaju kwerend.⁶¹

Kolejnymi archiwistami Archiwum Akt Dawnych w Płocku byli: ⁶² (?) Sikorski — prawdopodobnie od r. 1825 do 1830, Stanisław Wroński od r. 1831 do 1844, Kajetan Dzierżanowski w l. 1845—1871 oraz Henryk Leszek w latach 1872—1880. Dwaj pierwsi oddali pewne usługi przy kopiowaniu przywilejów płockich, o czym była już mowa wyżej, zaś Kajetan Dzierżanowski, podobnie jak i jego następca Henryk Leszek, przyczynili się w znacznej mierze do uporządkowania zasobu Archiwum Akt Dawnych. Na szczególną uwagę zasługuje Henryk Leszek, rejent w Płocku i później w Chorzelach, który odegrał dużą rolę w życiu kulturalnym Płocka i popularyzacji archiwaliów. On to bowiem przygotował do druku lauda sejmikowe szlachty dobrzyńskiej, wydane w r. 1887 przez Krakowską Akademię Umiejętności, opublikował szereg artykułów w miejscowej prasie, opartych na dokumentach Archiwum Akt Dawnych jak np. o wodociągach i kanalizacji płockiej⁶³, był inicjatorem szeregu innych publikacji starając się zainteresować miejscowych badaczy płockimi źródłami. Rezultatem tych poczynań było kilka artykułów i przyczynków opublikowanych w latach 1879—1880 na łamach «Korespondenta Płockiego» jak np. Fr.

Olszewskich *O cenach*, na podstawie źródeł w Archiwum Akt Dawnych w Płocku⁶⁴, nie znanego autora *Przyczynek do dziejów stosunków ekonomicznych w kraju naszym*⁶⁵, Ignacego Zagłoby *List o Archiwum Płockiem Akt Dawnych*⁶⁶, *Z dawnych kronik płockich*⁶⁷. Zapewne częstym gościem Archiwum był także Wincenty Hipolit Gawarecki, aktywny członek Płockiego Towarzystwa Naukowego i prezes Trybunału Cywilnego Płockiego, który jest autorem szeregu prac historycznych m.in. wyboru przywilejów udzielonych miastom woj. płockiego. Niezależnie od kontroli dokonywanej przez Prezesa Trybunału, Archiwum Akt Dawnych w Płocku było wizytowane również przez przedstawicieli Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Takim wizytatorem z ramienia Komisji był Hubert Walenty, archiwista Archiwum Głównego w Warszawie, który w latach 1846—1847 przeprowadził rewizję zasobu pod kątem jego zabezpieczenia, ewidencjonowania, utrzymania porządku w magazynach. Rezultatem tej kontroli jest spis akt dawnych przechowywanych w Archiwum Płockim, opublikowany w numerze 162 «Dziennika Powszechnego» z roku 1863 (spis zabytków starożytności w numerach 156—176).

W roku 1849⁶⁸ Władze Królestwa Polskiego powzięły zamiar połączenia wszystkich Archiwów Akt Dawnych w jedno archiwum w Warszawie. Wobec tych zamierzeń, czołowym problemem stała się sprawa uporządkowania zasobów tych archiwów. Wydano w tej sprawie specjalne rozporządzenie — z dnia 22 III/3 IV 1849 r.⁶⁹, ale już w roku 1852⁷⁰ wstrzymano akcję przewiezienia archiwów prowincjonalnych do Warszawy.

Projekt scalenia archiwów doczekał się realizacji dopiero po roku 1876.

Archiwum Akt Dawnych w Płocku mieściło się najpierw w klasztorze poddominikańskim, a następnie w dawnym pałacu biskupów płockich, zabranych przez rząd na pomieszczenia dla Trybunału Cywilnego. W roku 1879, krótko przed likwidacją, Archiwum rozlokowane było w 2 pomieszczeniach: najważniejsza jego część mieściła się w wieży kościoła katedralnego, druga w domu prywatnym prałata ks. Balińskiego. Warunki, zwłaszcza w wieży, były bardzo złe, wiele ksiąg ulegało stopniowemu niszczeniu.⁷¹ Być może sytuacja ta sprawiła, że wobec zamierzonej akcji likwidacji Archiwów Akt Dawnych, Płockie Archiwum, jako jedno z pierwszych zostało wcielone do Warszawskiego Archiwum Głównego.

Projekt scalenia archiwów w Warszawie stał się aktualny po roku 1876 tj. po przeprowadzeniu reformy sądownictwa. Reforma ta wprowadziła nie objęła Archiwów Akt Dawnych i miały one pozostać na swoich miejscach, z tym, że podporządkowano je z chwilą zlikwidowania Trybunałów Cywilnych preze-

som Sądów Okręgowych, ale w latach 1880—1883 wydano szereg zatwierdzonych przez władzę najwyższą zarządzeń o likwidacji ww Archiwów. Ta akcja centralizacyjna ciągnęła się do końca 1888 roku i w jej wyniku Archiwum Główne w Warszawie przejęło wszystkie Archiwa Akt Dawnych za wyjątkiem lubelskiego, które trafiło do Archiwum Akt Dawnych w Wilnie.

Jak wspomniano wyżej, Archiwum w Płocku zostało zlikwidowane jako jedno z pierwszych na mocy postanowienia z 12 XI 1880 roku.⁷² Rozporządzenie o zniesieniu Archiwum spotkało się z żywą reakcją ze strony miejscowej prasy, która domagała się pozostawienia placówki w Płocku, motywując jej ogromną przydatnością zarówno do badań naukowych jak i załatwiania życiowych spraw prywatnych interesantów.

Archiwa Akt Dawnych początkowo miały przechowywać tylko akta partykularne, z biegiem lat jednak trafiło do nich wiele ksiąg i dokumentów miejskich. Jeżeli chodzi o zasób Archiwum Akt Dawnych w Płocku, to zachowane źródła są niejednolite, ale na ogół zgodne, że Archiwum zgromadziło w swoich magazynach około 4 000 ksiąg ziemskich, grodzkich i miejskich, z terenu byłego woj. płockiego i późniejszej guberni płockiej. Takie dane podają ówczesne publikowane informacje dot. zasobu Archiwum⁷³ oraz zachowane XIX-wieczne spisy akt dawnych Archiwum Płockiego E. Goldmana⁷⁴ i W. Huberta⁷⁵.

Nie znamy bliżej dokładnej daty przekazania Archiwum Płockiego do Warszawy, lecz należy sądzić, że stało się to w latach 1881—1882. Ciekawych w tej sprawie informacji może dostarczyć wykaz nabytków Archiwum Głównego w Warszawie za lata 1876—1893.⁷⁶ Tabela dopływów wykazuje np. brak takowych w roku 1880, ale już w następnym roku Archiwum Główne przejęło 4789 ksiąg i woluminów oraz osobnych dokumentów — niestety, nie podaje się ani nazw zespołów, ani też nazwy przekazującego. Podobnie w wykazie dopływów pomocy ewidencyjnych figuruje 12 tomów indeksów chronologicznych i alfabetycznych przyjętych w ww roku oraz 10 tomów, które napłynęły w roku 1882.⁷⁷ Archiwum Główne przejęło bowiem razem z księgami cały aparat ewidencyjny, a aparat ten był wcale okazały.

Cytowane wyżej zarządzenia władz rządowych starały się pracom w Archiwum Akt Dawnych nadać formy zorganizowane i kontrolowane. W sprawozdaniach składanych przez Archiwa miały swoje odbicie zrealizowane zadania zarówno w zakresie uporządkowania akt jak i sporządzania ich ewidencji. Na pomoce informacyjno-ewidencyjne składały się: skorowidze (a właściwie najprostsza ich postać — indeksy). Układ indeksów był alfabetyczny. Najstarsze z nich powstały jeszcze w kancelariach sądów ziemskich i grodzkich. Do ksiąg ziemskich i grodzkich sporządzano też sumariusze zaopatrzone w Archiwum Akt Dawnych w indeksy. Akta partykularne miały także swoje rękopiśmienne inwentarze. O płockim wiadomo, że był sporządzony w r. 1881.⁷⁸ Inwentarz ten posłużył dla celów zdawczo-odbiorczych.

Do naszych czasów nie dotrwały żadne z ww pomocy, gdyż spłonęły one w roku 1944 wraz z innymi archiwaliami Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.⁷⁹ Brak oryginalnej ewidencji zastępują w

pewnym stopniu cytowane już wyżej dwa inwentarze: rękopiśmienny, sumaryczny *Spis archiwów akt dawnych w Królestwie z wyszczególnieniem rodzaju i gatunku akt po tyczeń zachowanych* Erazma Goldmana oraz Walentego Huberta *Spis akt dawnych znajdujących się w Archiwum Akt Dawnych guberni płockiej*. Pierwszy z nich, sporządzony został przez adiunkta Archiwum Akt Dawnych w Piotrkowie i datowany 20 II 1872 r. Obejmuje on całość akt partykularnych w Królestwie Polskim i to nadaje pracy Goldmana szczególnej wartości, pomimo wielu usterek inwentarza. Do mankamentów należy m.in. niejednolite potraktowanie wszystkich Archiwów Akt Dawnych. Obok omówionych b. dokładnie, z podaniem informacji dot. każdego zespołu i działu ksiąg, znajdują się Archiwa potraktowane bardzo ogólnie — z podaniem liczby jednostek dla kilku zespołów łącznie np. dla sześciu zespołów ziemi nurskiej w Archiwum Akt Dawnych w Płocku. Podobnie dla zespołów miejskich ogranicza się do wymienienia nazw miast (31 miejscowości) i podania łącznej liczby ksiąg dla wszystkich tych miejscowości (431 ksiąg). O wiele dokładniejszych danych należy spodziewać się w inwentarzu Walentego Huberta, gdyż jak wiadomo, spis był wynikiem przeprowadzonej w latach 1846—1847 przez niego rewizji i obejmował jedno tylko Archiwum. Spis Huberta jest sumaryczny, wykazuje całe działy jednostek archiwalnych. Mając na uwadze ówczesny stan opracowania zasobu, należy przyjąć, że i w tym inwentarzu mogą istnieć pewne nieścisłości, ale należy równocześnie podkreślić, że wykazano w nim również akta nieuporządkowane.

Opierając się zatem na ww inwentarzu, jako bardziej dokładnym, można ustalić, że w skład zasobu Archiwum Akt Dawnych w Płocku wchodziły następujące akta:

- 1) księgi ziemskie płockie z lat 1483—1792 — 97 ksiąg, grodzkie płockie z lat 1530—1794 — 545 ksiąg, dissoluta 150 ksiąg
- 2) akta d. woj. płockiego (registry spraw l. 1680—1792) — 21 ksiąg
- 3) księgi ziemskie i grodzkie ciechanowskie z lat 1512—1796 — 137 ksiąg
- 4) ziemskie i grodzkie przasnyskie 1570—1796 — 140 ksiąg
- 5) j.w. wyszogrodzkie 1455—1793 — 148 ksiąg⁸⁰
- 6) j.w. zakroczymskie 1424—1796 — 379 „
- 7) j.w. nowomiejskie 1777—1799 — 60 „
- 8) j.w. różańskie 1502—1799 — 182 „
- 9) j.w. makowskie 1658—1796 — 36 „
- 10) j.w. sieluńskie 1490—1781 — 30 „
- 11) j.w. pułtuskie (i konsystorskie) 1506—1800 — 30 „
- 12) j.w. nurskie 1601—1801 — 185 „
- 13) j.w. ostrowskie 1566—1799 — 195 „
- 14) j.w. ostrołęckie 1767—1802 — 77 „
- 15) ostrołęckie wójtowskie 1714—1766 — 4 „
- 16) ziemskie i szreńskie 1408—1792 — 88 „
- 17) ziemskie i dissol. niedzbarskie 1513—1689 — 46 „
- 18) ziemskie i grodzkie oraz inne np. księgi poglównego bobrownickie 1417—1791 — 248 ksiąg

Oprócz ww. ksiąg ziemskich i grodzkich, Archiwum Akt Dawnych przechowywało około 586 ksiąg miejskich 31 miejscowości, z których najstarsze — radzieckie miasta Płocka — pochodziły z roku 1489, księgi 2 wsi (Kamienna z lat 1624—1691 — 1 ks. i Rembowa z lat 1667—1802 — 2 księgi) oraz przywileje pergaminowe.

W roku sporządzenia spisu tj. 1847, Archiwum posiadało 15 sztuk przywilejów dóbr Sadzkiej, Gliniek i miasta Różana. Najstarszy z nich pochodził z roku 1416.

Jakie były dalsze losy b. Archiwum Akt Dawnych w Płocku?

Aż do wybuchu drugiej wojny światowej zasób ww. Archiwum znajdował się nieprzerwanie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w W-wie.

W czasie wojny, prze dość długi okres czasu, oparł się on akcji wywożenia archiwaliów z AGAD-u przez okupanta niemieckiego. Dopiero w lipcu 1944 roku przewieziono część akt płockich do Królewca, skąd na jesieni wywieziono je do Niemiec. Były to główne akta ziemskie i grodzkie. Księgi miejskie pozostały na miejscu w Archiwum Głównym Akt Dawnych i tam w większości sponęły.⁸¹ O ogromie strat może świadczyć fakt, że na 586 ksiąg miejskich z zasobu b. Archiwum Akt Dawnych w Płocku ocalały tylko 4 księgi miasta płocka,⁸² a z 283 ksiąg ziemskich i grodzkich bobrownickich, mławskich, niedzbarskich, nurkich, ostrołęckich i ostrowskich przetrwało 45.

Archiwum Państwowe w Płocku (lata 1919—1939)

Odzyskanie niepodległości przez państwo polskie po I-szej wojnie światowej, stworzyło warunki dla ustalenia organizacji służby archiwalnej. Podstawą organizacji i działania był najpierw reskrypt Rady Regencyjnej z 31 VII 1918 roku, a następnie dekret Naczelnika Państwa *O organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami* z 7 II 1919 r.⁸³ Utworzony przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publ. Wydział Archiwów Państwowych przejmował nie tylko istniejące dotychczas na ziemiach polskich archiwa, ale również pozostawione przez władze zaborcze registry urzędów i różnych instytucji. Konieczność pomieszczenia tych akt, spowodowała rozszerzenie sieci archiwalnej przez utworzenie nowych archiwów. Między innymi zostało powołane wówczas do życia Archiwum Państwowe w Płocku, które rozpoczęło swoją działalność w sierpniu 1919 roku.⁸⁴

W myśl ww. dekretu z roku 1919 Archiwum Państwowe było instytucją powołaną i przeznaczoną do: a) przechowywania aktów i dokumentów, które powstały i będą powstawały w wyniku działalności jakichkolwiek organów państwa, władz kościelnych, wyznaniowych, instytucji i korporacji publicznych i prywatnych, organów państwowych działających w okresie zaboru na terenie państwa polskiego, a także władz okupacyjnych, b) do gromadzenia i przechowywania wszelkiego rodzaju zabytków rękopiśmiennych dotyczących dziejów państwa i społeczeństwa, c) ponadto do obowiązków Archiwum Państwowego należało dokonywanie wszelkiego rodzaju kwerend, sporządzanie odpisów, regestrów i tłumaczeń z prze-

chowywanych dokumentów, udostępnianie materiałów archiwalnych.

Sprawy z zakresu nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym tj. przygotowywanie wniosków dot. regulaminów i instrukcji archiwalnych, wizytacje archiwów zakładowych i udzielanie fachowych porad dotyczących ich prowadzenia (za zgodą i na mocy porozumień z odpowiednimi ministerstwami należały bezpośrednio do kompetencji Wydziału Archiwów Państwowych). Jeżeli chodzi o nadzór państwowej służby archiwalnej nad brakovaniem akt w instytucjach i zakładach pracy, to wyraźny przepis w tej sprawie ukazał się dopiero w roku 1920 w instrukcji o biurowości ministerstw, gdzie umieszczono zastrzeżenie, że nie wolno niszczyć żadnych akt bez zgody zarządu archiwów państwowych oraz generalnie w roku 1931, w przepisach o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej.⁸⁵

Urzędników archiwów państwowych tj. archiwistów, asystentów i praktykantów powoływało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wg regulaminu *O obowiązkach urzędników archiwalnych* z roku 1919⁸⁶ do obowiązków pracowników archiwalnych — zatrudnionych w wymiarze 36 godzin tygodniowo — należało: porządkowanie akt, sporządzanie inwentarzy, repertoriów, indeksów itp., udostępnianie akt badaczom, przygotowywanie materiałów do druku. Wydany w roku 1929 nowy regulamin czynności niższych funkcjonariuszy w archiwach państwowych zmienił nieco stanowiska służbowe, ale zadania pozostały te same.

Pierwszym kierownikiem Archiwum Państwowego w Płocku został Stefan Welamin Rutski⁸⁷, długoletni nauczyciel gimnazjów płockich. Jemu przypadło zorganizowanie placówki w roku 1919, którą kierował do roku 1922. Już wcześniej, w czasie I wojny światowej podczas inwazji niemieckiej, zasłużył się szczególnie dla ratowania archiwaliów płockich, starając się w miarę swoich możliwości przeciwstawić wandalizmowi okupanta, który palił na stosach i sprzedawał do sklepików XIX-ne akta. Jego długoletnim następcą — od r. 1922 (I IX) do 1933⁸⁸ — był pełniący obowiązki kierownika Stefan Zgliczyński. Kolejnym kierownikiem pracującym w Płocku do 1935 r. był Władysław Prawdzik⁸⁹, nauczyciel i wieloletni zasłużony pracownik służby archiwalnej. Był on kolejno pracownikiem: Archiwum Państwowego w Łomży (na stanowisku kierownika), Archiwum Skarbowego i Archiwum Gł. Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Radomiu, a po wojnie dyrektorem Archiwum Państwowego w Kielcach, a następnie ponownie Archiwum Państwowego w Radomiu, czynny działacz i organizator towarzystw naukowych. W latach 1935—1938 kierownictwo Archiwum Państwowego w Płocku sprawował Jerzy Frankenstein z Warszawy⁹⁰, a następnie od dnia 1 IX 1938 r. do chwili wybuchu wojny dr Marian Witkowski⁹¹, adiunkt.

Archiwum Państwowe w Płocku mieściło się początkowo w gmachu Państwowego Gimnazjum im. St. Małachowskiego. W roku 1929 przeniesło się do nowego lokalu na parterze gmachu Urzędu Starościńskiego, przy ulicy Kolegialnej 15. Był to lokal obszerniejszy od pierwszego, ale już od momentu wprowadzenia nie było miejsca na dopływy.

Jeżeli chodzi o zasób Archiwum Państwowego,

a także jego 30-letnią działalność, to niestety dysponujemy bardzo skromnymi źródłami. Uległa bowiem zniszczeniu cała kancelaria Archiwum, ewidencja zasobu, społnęła również w roku 1944 cała registratura byłego Wydziału Archiwów Państwowych w Warszawie.

Z konieczności więc oparto się na jedynych zachowanych źródłach tj. krótkich encyklopedycznych informacjach w opracowaniach Chwalewika⁹², Buczka⁹³, Lopacińskiego⁹⁴, artykułach prasowych np. Prawdziżka *Archiwum Państwowe w Płocku jako źródło materiałów regionalnych* «Życie Mazowsza» r. 1935 oraz bardzo lakonicznych sprawozdaniach rocznych z działalności Archiwów Państwowych, publikowanych w poszczególnych rocznikach *Archeionu*.

W publikacjach tych dają się zauważyć dość duże rozbieżności jeżeli chodzi o wielkość zasobu Archiwum w Płocku. Jedne z nich podają, że placówka płocka przechowywała ok. 55 tysięcy jednostek archiwalnych, drugie — pochodzące z tego samego roku — 80 tysięcy woluminów, a jeszcze inne ok. 100 tysięcy. Wiadomo, że Archiwum Państwowe w Płocku zgromadziło wszystko to, co pozostało po ewakuacji władz zaborczych i czego nie zdążyli zniszczyć Niemcy w czasie I wojny światowej. Przez trzy dni bowiem przed ucieczką tychże z Płocka płonęły zarówno akta okupacyjne, jak i XIX-wieczne. Z zespołów takich jak: *Zivilverwaltung Plock* czy *Kreisamt Plock* pozostały zaledwie resztki, z siedziby Urzędu Powiatowego Niemcy wywieźli 16 pak archiwaliów, zawierających różne akta dot. reformy włościańskiej, akta cytadeli w Modlinie, akta kościelne oraz inne z okresu Księstwa Warszawskiego.⁹⁵

Nie wiadomo dokładnie ile zespołów tworzyło zasób Archiwum Państwowego w Płocku, ale były tam na pewno następujące akta: Komisja Województwa Płockiego z lat 1816—1837, Rząd Gubernialny Płocki z lat 1838—1914, Kancelaria Gubernatora Płockiego l. 1866—1913, akta Marszałka Szlachty gub. płockiej l. 1835—1861, Komisji Gubernialnej d/s Włościańskich i Komisarza d/s Włościańskich w Płocku z lat 1864—1914, Płocka Izba Skarbowa l. 1869—1914, Dyrekcja Naukowa Płocka z okresu 1864—1914, akta Gimnazjów Męskiego i Żeńskiego w Płocku l. 1827—1914, Dyrekcja Szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego w Płocku l. 1827—1911, Więzienie Karne w Płocku l. 1812—1885, akta władz okupacyjnych niemieckich w Płocku z okresu 1915—1918, zbiór planów miast i miasteczek Mazowsza Płockiego oraz gruntów miejskich i wiejskich.⁹⁶ Były też przechowywane z aktami *Księgi szlachty dziedzicznej* — około 100 sztuk. Wszystkie ww zespoły zostały przejęte w stanie nieuporządkowanym, często w bardzo złym stanie fizycznym np. akta Płockiej Izby Skarbowej.

Zasady porządkowania akt normował wydany w roku 1919⁹⁷ regulamin, opracowany przez Wydział Archiwów Państwowych, pt. *Porządkowanie archiwaliów będących własności państwa*. Regulamin wyjaśniał zasady układu akt w Archiwum (wg pochodzenia kancelaryjnego), sposób ich porządkowania oraz określał rodzaje pomocy archiwalnych. Do obowiązków Archiwum Państwowego należało sporządzanie ewidencji w postaci inwentarza generalnego oraz inwentarzy szczegółowych (dla zespołów akt, indeksów i repertoriów).

Ocena realizacji zadań Archiwum w Płocku, z po-

wodu wyżej już wspomnianego braku odpowiednich źródeł, jest bardzo trudna. Przez cały okres istnienia, borykało się ono z wieioma trudnościami. Ustawiczną bolączką Archiwum były sprawy lokalowe i bardzo skromne środki finansowe. Pomieszczenia biurowe i magazynowe wyposażone były w stare meble i urządzenia odziedziczone po byłych władzach rosyjskich. Nakłady pieniężne na wydatki były niewystarczające. W latach 1926—30 budżet Archiwum Państwowego w Płocku w zakresie wydatków administracyjnych wynosił przeciętnie około 400 złotych (od 182 do 672 zł)⁹⁸.

Kryzys gospodarczy kraju odbił się również na budżecie Wydziału Archiwów Państwowych. W roku 1930 skasowano Archiwum Państwowe w Łomży, a w roku 1932 planowano likwidację Archiwum Państwowego w Płocku, która na szczęście nie doszła do skutku.⁹⁹ Problemem było również porządkowanie akt i ich inwentaryzacja. Pracownicy archiwów terenowych rekrutowali się przeważnie z historyków nie posiadających przeszkolenia w zakresie prac archiwalnych. Wprawdzie w miarę upływu czasu sytuacja zmieniła się na lepsze, gdyż Wydział Archiwów Państwowych poczynił szereg kroków w celu podniesienia kwalifikacji kadry archiwalnej np. organizowano kursy archiwalne dla studentów i urzędników, przygotowano szereg wydawnictw dotyczących archiwistyki, zaczęto redagować *Archeion*, a także poddawano egzaminowi pracowników zatrudnionych w służbie archiwalnej, lecz poczynania te nie mogły przynieść prędkich i radykalnych efektów. Sytuacja taka poważnie rzutowała na jakość i wydajność prac archiwalnych. Inwentaryzacja była czasami robiona po amatorsku, ograniczała się np. do przypadkowego spisania akt, bez respektowania dawnych układów nadanych aktom w kancelarii urzędu, często zaś nie przestrzegano i przynależności zespołowej. Tak np. z charakterystyki akt Rządu Gubernialnego Płockiego, podanej przez A. J. Nowowiejskiego w monografii m. Płocka¹⁰⁰ wynika, że do zespołu tego włączono również akta takich odrębnych urzędów jak: Naczelnika Wojennego Pow. Płockiego, Urzędu Gubernialnego d/s Powinności Wojskowej, Rady Opieki Społecznej, Kuratorium Trzeźwości itp. Dane o realizacji zadań w Archiwum Państwowym w Płocku, publikowane corocznie w *Archeionie*, w porównaniu z innymi placówkami w kraju, są bardzo lakoniczne i krótkie. Często nie podawano konkretnych ilości uporządkowanych akt ograniczając się do określenia rodzajów zespołów będących w opracowywaniu. Z tych niekompletnych danych, a więc niezupełnie miarodajnych wynika, że przeciętnie inwentaryzowano rocznie 1000—1900 woluminów, porządkowano zaś 3000—9000¹⁰¹ (prace wykonywała jedna lub dwie osoby). W tej sytuacji, informacje Wł. Prawdziżka, jakoby zasób Płockiego Archiwum, liczący wg niego ok. 100 tysięcy tomów, był w roku 1935 już uporządkowany, wydają się być zbyt optymistyczne, zwłaszcza, że jeszcze w roku 1927 (wg Chwalewika) było uporządkowanych tylko 7000.

Przedmiotem porządkowania w okresie międzywojennym były następujące zespoły: Komisja Województwa Płockiego, Rząd Gubernialny Płocki, Towarzystwo Kredytowe Ziemińskie, Płocka Izba Skarbowa, Gimnazjum Żeńskie i Męskie w Płocku, Więzienie Płockie, Kancelaria Gubernatora Płockiego, akta Ko-

misarzy Włociańskich powiatów mławskiego i sierpeckiego, Płocka Dyrekcja Naukowa, Urząd Lekarski gub. płockiej, zespoły szkół powiatowych, Urząd Powiatowy w Płocku, akta władz okupacyjnych w Płocku z l. 1915—1918, akta władz pruskich z okresu 1784—1806, zbiory planów oraz szereg drobnych zespołów lub ich fragmentów. W pracach nie koncentrowano się na całkowitym opracowaniu zespołu, lecz prowadzono kilka równoległych prac nad różnymi aktami. Jak wynika ze sprawozdań, sporządzono głównie inwentarze kartkowe. Przy porządkowaniu przeprowadzano również brakowanie akt. Wiadomo np., że wydzielano na makulaturę akta w latach 1931—32 nie wiemy jednak w jakich ilościach i jakich zespołów dotyczyły.

Szczupłe pomieszczenia Archiwum, nie pozwalały na rozwinięcie szerszej akcji przyjmowania akt, dlatego zapewne tylko dwukrotnie spotykamy się z informacją o dopływach: w r. 1935 zasób wzbogacił się o 4 skrzynie akt Płockiej Izby Skarbowej i kilka Sądu Okręgowego w Mławie, przekazanych przez AGAD w Warszawie i w roku 1936 o osiem skrzyń Urzędu Powiatowego w Mławie, 40 vol. Sądu Okręgowego w Płocku i 96 jednostek innych władz zaborczych — przyjętych z różnych urzędów np. Starostwa Powiatowego w Mławie.

Na realizację zadań Archiwum Państwowego w zakresie opracowywania zasobu rzutowały w pewnym stopniu i takie czynniki jak: wspomniana już wyżej mała obsada personalna oraz inne prace, absorbujące czas np. związane z udostępnianiem zasobu.

Z pracowni naukowej Archiwum korzystali badacze naukowcy i działacze regionalni. Tak np. w roku 1929 pracownię odwiedziły 23 osoby, w latach 1931—32 odnotowano wprawdzie tylko 14 odwiedzin, ale udostępniono około 305 woluminów, zaś w latach 1933—34 było aż 217 odwiedzin (16 osób). Także w latach 1928—1935 załatwiono 243 kwerendy.

Archiwum starało się brać uczynny udział w życiu naukowym i kulturalnym miasta. Nie tylko udostępniano zasób, starano się go również popularyzować. Szczególne ożywienie w tym względzie nastąpiło z chwilą objęcia kierownictwa przez Wł. Prawdźnika. W celu przybliżenia źródeł szerszemu ogółowi społeczeństwa i wzbudzenia zainteresowania historią własnego regionu, organizowano zwiedzanie Archiwum przez wycieczki szkolne i nauczycieli np. w roku 1933 goszczono Kółko Historyczne przy Gimnazjum Wł. Jagiełły w Płocku, a w roku 1934 nauczy-

cieli płockich szkół średnich i uczniów Gimnazjum im. St. Małachowskiego w Płocku. W roku 1935 Wł. Prawdźnik opublikował cytowany już artykuł dot. Archiwum Państwowego w Płocku. Artykuł zamieścił na łamach «Życia Mazowsza» którego był współpracownikiem i jednym z założycieli.

Działalność naukową podtrzymywał także następca Prawdźnika, J. Frankenstein, który w r. 1937 ogłosił w *Przeglądzie Historycznym* pracę *Poselstwo Władysława Hermana do Francji*¹⁰².

Działalność Archiwum Państwowego w Płocku nie zawsze była oceniana pozytywnie przez Wydział Archiwów Państwowych. Tak np. w celu zreorganizowania Archiwum m.in. skierowano tutaj do pracy Wł. Prawdźnika, doświadczonego i wysoko kwalifikowanego archiwistę, a następnie zwiększono kontrolę nad placówką poprzez częstsze wizytacje. Między innymi w roku 1935 taką wizytację przeprowadził Dyrektor Archiwów Państwowych dr Antoni Rybarski. Kontrola miała na celu zbadanie ogólnego stanu prac archiwalnych, a w szczególności stopnia zinwentaryzowania materiałów archiwalnych, a także ocena pracy nowoprzyjętego p.o. kierownika J. Frankensteina. Ponowną wizytę w Archiwum Państwowym w Płocku złożył dyr. Rybarski w roku 1937, między innymi w celu zbadania możliwości przejęcia w depozyt starszych akt Archiwum Miejskiego w Płocku.

Działalność Archiwum Państwowego w Płocku przerwał wybuch II wojny światowej. Archiwa polskie na terenie Generalnej Guberni zostały podporządkowane niemieckiemu okupacyjnemu zarządowi archiwalnemu, zaś archiwa znajdujące się na terenie obszarów włączonych do Rzeszy wciągnięte zostały do pruskiej sieci archiwalnej, za wyjątkiem Archiwum Państwowego w Płocku, które zostało zlikwidowane, a jego cały zasób wywieziono do Królewca¹⁰³. Jeszcze w roku 1948 losy tego Archiwum były nieznane¹⁰⁴. Jak się wkrótce okazało, ocalało tylko około 30% akt z zasobu ww Archiwum, które zabezpieczone przez wojska radzieckie, trafiły z innymi archiwami do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Stamtąd, za pośrednictwem Archiwum Państwowego m.st. W-wy i woj. warszawskiego w Warszawie wróciły partiami do Płocka, do utworzonego w r. 1951 Archiwum Państwowego, gdzie uporządkowane i zinwentaryzowane, przechowywane są do dnia dzisiejszego i stanowią fragment zasobu tego Archiwum (obok akt miasta Płocka) najczęściej udostępniany w pracowni do badań naukowych,

- ⁵⁹ St. Kutrzeba, op. cit., str. 413, także A. Tomczak Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich aktualne zadania, *Archeion* t. XLIII, W-wa r. 1966, str. 67.
- ⁶⁰ Zbiór przepisów administracyjnych Król. Polskiego Wydz. Sprawiedliwości. Część I tom III, W-wa 1866, str. 221—225.
- ⁶¹ W roku 1837 została opublikowana specjalna taksa dla archiwistów akt dawnych dot. opłaty za odpisy akt — *Zbiór przepisów administracyjnych Król. Polskiego...*, str. 231—233.
- ⁶² AMP, sygn. 461 Akta dotyczące się przywilejów miasta Płocka i planu tego. H. Altman — *Zyciorysy archiwistów w tomach I—XII Polskiego Słownika Biograficznego, Archeion* t. XLIX, W-wa 1968, str. 90.
- ⁶³ «Korespondent Płocki» R. IV, r. 1879 nr 86 i 87, str. 1—3.
- ⁶⁴ «Korespondent Płocki» R. IV, r. 1879 nr 66—69.
- ⁶⁵ «Korespondent Płocki» R. IV, r. 1879 nr 71, str. 23.
- ⁶⁶ «Korespondent Płocki» R. V, r. 1880 nr 104, str. 2—3.
- ⁶⁷ «Korespondent Płocki» R. I, r. 1876 nr 101, str. 5 — omawia dokument z r. 1564.
- ⁶⁸ *Zbiór przepisów administr. Król. Pol. Wydz. Sprawiedliwości* cz. I t. III W-wa 1866, str. 217—221, w instr. dot. porządkowania powołano się na postanowienie Rady Administr. z 31 XII 1848 r. nr 275, dot. połączenia archiwów akt dawnych.
- ⁶⁹ tamże str. 217—221.
- ⁷⁰ tamże str. 215.
- ⁷¹ *Biblioteka Warszawska*, t. IV r. 1880, str. 484—485.
- ⁷² Postanowienia i rozporządzenia rządu w gub. Król. Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w r. 1871 urzędowego wydania *Dziennika Praw Król. Polskiego*, zebrał W. Wyziński, t. XVIII str. 22.
- ⁷³ *Biblioteka Warszawska*, t. IV, W-wa r. 1880, str. 484—485.
- ⁷⁴ E. Goldman *Spis archiwów akt dawnych w Król. Polskim z wyszczególnieniem rodzaju i gatunku akt po tychże zachowawch*, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rękopis nr 5066, karty 13 i 14 — podaje że w Archiwum Akt Dawnych w Płocku było 3655 ksiąg.
- ⁷⁵ W. Hubert — op. cit., podaje ok. 4 000 ksiąg.
- ⁷⁶ Rosyjska informacja urzędowa z r. 1895 o AGAD. *Archeion* t. XXIX W-wa r. 1958, str. 43—50 (str. 49).
- ⁷⁷ tamże str. 49.
- ⁷⁸ *Straty Archiwów i Bibliotek Warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych* t. I AGAD, W-wa 1957, str. 176.
- ⁷⁹ tamże str. 376—379.
- ⁸⁰ W ilość ksiąg wliczono również we wszystkich wypadkach liczbę ksiąg nieuporządkowanych, umieszczanych w inwentarzu Huberta w grupie dissoluta.
- ⁸¹ *Straty Archiwów i Bibliotek...* str. 182.
- ⁸² tamże str. 194—221.
- ⁸³ *Monitor Polski* nr 116 z 7 VIII 1918 r. i *Dziennik Praw* nr 14 z 8 II 1919 r. poz. 182.
- ⁸⁴ Wł. Prawdzik — *Archiwum Państwowe w Płocku jako źródło materiałów regionalnych*, «*Życie Mazowsza*» nr 1, r. 1935 str. 18—19, także T. Manteuffel — *Archiwa Państwowe w minionym pięćdziesięcioleciu, Archeion* t. L r. 1968 str. 9—25.
- ⁸⁵ M. Mołas — *O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej, Archeion* t. XLVIII, W-wa 1968 str. 111—136.
- ⁸⁶ tamże str. 122—123.
- ⁸⁷ Al. Maciesza — *Prof. Stefan Welamin Rutski, Rocznik Tow. Naukowego w Płocku* III, 1. 1931—1934, Płock.
- ⁸⁸ Brak dokładnych danych dot. zwolnienia St. Zgliczyńskiego, podobnie jak i początków zatrudnienia Wł. Prawdzika — przypuszczalną datę r. 1933 ustalono na podstawie niekompletnych spisów urzędników archiwów państwowych, publikowanych w *Archeionie*, oraz tamże znajdujących się sprawozdań z działalności Archiwum Państwowego w Płocku.
- ⁸⁹ Pamięci Wł. Prawdzika poświęcono art. opr. przez P. Bańkowskiego publ. w «*Kwartalniku Historycznym*» r. 1960 roczn. 67, nr 1 str. 287.
- ⁹⁰ «*Życie Mazowsza*» roczn. r. 1935 — kronika.
- ⁹¹ *Archeion* t. XVI, W-wa l. 1938—39, str. 222 — spis urzędników Archiwów Państwowych na 1 I 1939 r.
- ⁹² E. Chwalewik — *Zbiory Polskie*, W-wa r. 1927.
- ⁹³ K. Buczek — *Archiwa Polskie w Nauka Polska* t. VII, W-wa 1927 s. 1—11.
- ⁹⁴ W. Łopaciński — *Archiwa Państwowe Rzeczypospolitej Polskiej, Archeion* t. I, W-wa r. 1927 s. 15—18.
- ⁹⁵ E. Chwalewik — op. cit. str. 57—58.
- ⁹⁶ Wł. Prawdzik — op. cit. Artykuł ten podawał, że zasób Archiwum Państwowego w Płocku liczył ok. 1000 tys. j a.
- ⁹⁷ M. Mołas — op. cit. str. 132.
- ⁹⁸ Takie informacje podają sprawozdania z rocznej działalności Archiwów Państwowych, publikowane w wyd. *Archeion* w l. 1927—1931.
- ⁹⁹ M. Mołas — op. cit. str. 132.
- ¹⁰⁰ A. J. Nowowiejski — op. cit. str. 175—176.
- ¹⁰¹ Dane za lata 1927—29 i 1933.
- ¹⁰² Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego za r. 1937 — *Archeion* t. XVI, W-wa l. 1938—39 str. 133—224.
- ¹⁰³ W. Suchodolski — *Archiwa polskie za okupacji (1939—45)*, *Archeion* t. XVII, W-wa r. 1948 str. 56.
- ¹⁰⁴ tamże str. 203.

Źródła archiwalne:

Akta miasta Płocka z l. 1808—1950 — liczne woluminy dot. organizacji władz miejskich, Archiwum Miejskiego, akta dot. odpisów przywilejów, ksiąg miejskich, lustracji miasta, opisy statystyczno-historyczne Płocka, listy plac urzędników miejskich, inwentarze i katalogi Archiwum Miejskiego itp.

Komisja Wojewódzka Płocka i Rząd Gubernialny Płocki — akta korespondencji z władzami miejskimi m. Płocka.

Źródła publikowane i opracowania:

- Altman Henryk. Życiorysy archiwistów w tomach 1—12 *Polskiego Słownika Biograficznego w Archeion* t. XLIX, W-wa 1968 s. 79—109.
- Bańkowski Piotr. Sumariusz staropolski w: *Archeion* t. XXV W-wa r. 1956 s. 236—256.
- Bielecka Janina. *Uwagi o sumaryzowaniu i indeksowaniu ksiąg ziemskich i grodzkich*, *Archeion* t. XXXVII W-wa r. 1962 s. 140—145.
- Buczek Karol. *Archiwa Polskie*, w: *Nauka Polska* t. VII, W-wa 1927 r.
- E. Chwałewik. *Zbiory Polskie*. W-wa 1916/1926.
- Przemysław Dąbkowski. *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce*. Łwów 1926 r.
- Dziesięć wieków Płocka*. Opr. zbiorowe wyd. TNP, wyd. II Płock 1967 r.
- Gawarecki W. Hipolit. *Przywileje, nadania i swobody udzielane miastom woj. płockiego*. Warszawa 1828 r.
- Goldman Erazm. *Spis archiwów akt dawnych w Królestwie z wyszczególnieniem rodzaju i gatunku tych akt po tychże zachowanych*, Biblioteka Jagiellońska, nr 5066.
- Handelsman Marcelli. *Historyka*. W-wa 1928 r. Wyd. II § 13 *Archiwa* str. 92—105.
- Handelsman Marcelli. *Księga ziemska płocka 1400—1417*. W: *Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie* t. II W-wa 1920.
- Hejnosz Wojciech. *Kilka uwag o archiwistach i bibliotekarzach*. *Archeion* t. XV l. 1937—38, W-wa, s. 65—74.
- Hubert Walenty. *Spis akt dawnych znajdujących się w Archiwum Akt Dawnych gub. płockiej*. «*Dziennik Powszechny*» W-wa 1863 r. nr 162—176.
- Kaczmarczyk K. *Nasze archiwa w latach 1901—1925*.
- Kaczmarczyk K. *Potrzeby naszych archiwów*, w: *Nauka Polska* t. X W-wa 1929 r.
- Kisielówna Helena. *Władysław Prawdzik*. *Archeion* t. XXXIII, W-wa 1960, s. 241—242.
- Kutrzeba Stanisław. *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II s. 355—449. Cz. III *Archiwa*. Łwów r. 1926.
- Leszek Henryk. *Wodociągi i kanalizacja w XVI-tym w.* (na podstawie źródeł archiwalnych) w: «*Korespondent Płocki*» R. 4, Płock 1879 r. nr 86 s. 1—3.
- Lubomirski T. *Księga ziemi czerskiej 1404—1425*. Warszawa 1899 r.
- Lustracje województwa płockiego 1565—1789*. wyd. A. Sucheni-Grabowska i S. M. Szacherska, W-wa 1965 r.
- Archiwa Państwowe Rzeczypospolitej Polskiej*. opr. W. Łopaciński, *Archeion* t. I W-wa 1927 s. 15—18.
- Macieja Aleksander. *Prof. Stefan Welomin Rutski w Roczniku Tow. Nauk. w Płocku III*, s. 1—3, Płock 1929.
- Macieszyna Maria. *Powstanie listopadowe w Płocku*. Płock 1921 r.
- W. Majewski-Skorochód. *Recz o archiwach*. *Roczniki Tow. Przyj. Nauk w W-wie t. VIII* W-wa 1812 r. s. 190—208.
- Manteuffel Tadeusz. *Archiwa państwowe w minionym pięćdziesięcioleciu*. *Archeion* t. L, W-wa 1968 r. s. 9—25.
- Mencel Tadeusz. *Losy staropolskich akt partykularnych w latach 1795—1815*. *Archeion* t. XXXI, W-wa 1959 s. 23—35.
- Moraczewski Adam. *Sprawa przekazywania akt administracji rządowej do archiwów państwowych w świetle obowiązujących przepisów*. *Archeion* t. XV, W-wa l. 1937—38 s. 35—48.
- Motas Mieczysław. *O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej (1918—1939)*. *Archeion* t. XLVIII s. 111—136, W-wa 1968 r.
- Motas Mieczysław. *Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwami z dnia 31 VII 1918 i z dnia 7 II 1919 r.* *Archeion* t. L, W-wa 1968 r. s. 27—40.
- Nowowiejski Antoni Julian. *Płock. Monografia historyczna*, wyd. II Płock po r. 1930.
- Dzieje Płocka*. (monografia zbiorowa) Płock 1973 r. wyd. TNP.
- Olszewski Franciszek. *O cechach. Na podstawie źródeł w Archiwum Akt Dawnych w Płocku*. «*Korespondent Płocki*» r. IV Płock 1879 nr 66—69.
- Pazyra Stanisław. *Geneza i rozwój miast mazowieckich*. Warszawa r. 1959.
- Przyczynek do dziejów stosunków ekonomicznych w kraju naszym*. (na podst. archiwaliów płockich). «*Koresp. Płocki*» r. IV Płock r. 1879 nr 71 s. 2—3.
- Spis przywilejów znajdujących się w archiwum Magistratu m. Płocka sporządzony przez delegację do spisu zabytków starożytności w Królestwie. «*Dziennik Powszechny*» 1863 r. nr 165 i 168.
- Płock. *Archiwum Akt Dawnych*. w: Biblioteka Warszawska T. IV r. 1880 s. 484—485.
- Prawdzik Władysław. *Archiwum Państwowe w Płocku jako źródło materiałów regionalnych*. «*Życie Mazowsza*» r. 1935, Płock, nr 1 s. 18—19.
- Prawdzik Władysław. 1897—1959*. opr. Bańkowski P. «*Kwartalnik Historyczny*» r. 67, W-wa 1960 s. 287.
- Prochaska Antoni. *Podział akt ziemskich w XVI w.* *Archeion* t. II, W-wa 1927 str. 58—70.
- Prochaska Antoni. *Pierwotny układ akt ziemskich*. *Archeion* t. I, W-wa 1927 r. s. 140—144.
- Przewodnik po zespolach Archiwum Głównego Akt Dawnych w W-wie*. Warszawa 1958 r.
- Ptaszycki St. *Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej*. Lublin 1921 r. s. 239—261.
- Rokicki Czesław. *O nasze archiwa miejskie*. *Samorząd Miejski* W-wa 1925 str. 731—737.
- Rostocki Władysław. *Księgi kancelaryjne i akta spraw w urzędach administracji państwowej Królestwa Warszawskiego i Król. Polskiego*. *Archeion* t. XXIX W-wa 1958 s. 251—266.
- Rybarski Adam. *Księga zakroczymska I. w: Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie*. t. II W-wa 1925 r.
- Rybarski Antoni. *Gmachy Archiwów Państwowych Rzeczypospolitej Polskiej*. *Archeion* t. V W-wa 1929 r. s. 89—111.
- Siemieński Józef. *Przewodnik po archiwach polskich*. Warszawa r. 1933.
- Siemieński Józef. *Stan i sprawa archiwów polskich*. w: *Nauka Polska* t. X W-wa 1929 r.
- Stebelski Adam. *Aparat ewidencyjny i informacyjny Archiwum Głównego XVI—XX w.* w: *Stratu Archiwów i Bibliotek Warszawskich* t. I AGAD. W-wa 1957 s. 376—384.

50. Stebelski Adam. Akta kancelarii własnej Archiwum Głównego oraz kancelarii Archiwów Akt Dawnych przy Trybunałach Cywilnych 1807—1944. w: *Straty Archiwów i Bibliotek Warszawskich* t. I str. 385—392.
51. *Straty Archiwów i Bibliotek Warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*. t. I AGAD. Warszawa 1957 r.
52. Suchodolski Witold *Archiwa polskie za okupacji (1939—1945)*. *Archeion* t. XVII W-wa 1948 s. 54—83.
53. *Słownik geograficzny Król. Polskiego*. wyd. przez B. Chlebowskiego i Wł. Waleńskiego, t. VIII W-wa 1887.
54. Tarakanowska Maria. *Problem brakowania akt w Polsce w świetle przepisów i literatury archiwalnej w l. 1918—1965*. *Archeion* t. XLVI W-wa 1967 s. 43—55.
55. Tomczak Andrzej. *Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich aktualne zadania*. *Archeion* t. XLIII W-wa 1966 r. s. 55—82.
56. Teki Pawliński Jan. *Lauda sejmikowe plockie*. Zakł. Dokumentacji Instytutu Historii PAN w Krakowie.
57. Wańkiewicz Jan Józef. *Archiwum Państwowe w Płocku. Tow. Nauk. Płockie 1820—1830—1907—1957. Szkice i Materiały*. Płock 1957 s. 221—225.
58. Wierzbowski Teodor. *Vademecum*. wyd. K. Tyszkowski i B. Włodarski. 1926 r. s. 227—253.
59. Wolf Adam. *Studia nad urzędnikami mazowieckimi*. Warszawa 1962 r.
60. *Volamina Legum*. wyd. J. Chryzko, T. III Petersburg 1859 r.
62. Za głoła Ignacy. *List o archiwum plockim akt dawnych*. w: «Korespondent Płocki» R. V, Płock 1880 r. nr 104 s. 2—3.
63. *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*. t. I 1065—1495 wyd. Stella Maria Szacherska, W-wa 1975 r.
64. *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*. wyd. J. Kochanowski W-wa 1919.
65. *Zbiór przepisów administracyjnych Król. Polskiego*. *Wydz. Sprawiedliwości*. Cz. I tom III Warszawa 1866 r.
66. *Postanowienie i rozporządzenia rządu w gub. Król. Polskiego obowiązujące, po zniesieniu w r. 1871 urzędowego Dziennika Praw Król. Pol.* Zebrał W. Wyzński, t. XVIII str. 221 W-wa.
67. Zarządzenia, dekryty dot. organizacji archiwów państwowych publikowanych w: *Monitor Polski* r. 1918 nr 116, *Mon. Pol.* r. 1920 nr 251, *Dziennik Praw* r. 1919 nr 14, *Dziennik Urzędowy Min. Oświaty* nr 19 z r. 1950.
68. *Z dawnych kronik plockich* (dokument z 1564 r.). w: «Korespondent Płocki» R. I Płock 1876 nr 101.
69. *Archeion* t. I—XVI l. 1927—1939 (W-wa) — sprawozdania z działalności Wydziału Archiwów Państwowych i Archiwów Państwowych, spisy urzędników, protokoły posiedzeń sesji Rady Archiwalnej itp.

RECENZJA

JAN PTASIŃSKI **Na północ do Warszawy. Szkice z dziejów ruchu oporu 1939—1945**
Czytelnik, Warszawa 1984 s.456.

Do rzadkości w zasadzie należy fakt, aby działacze ugrupowań politycznych, będąc już w stanie spoczynku, podejmowali trud naukowych lub popularno-naukowych opracowań dotyczących okresu, w którym przypadło im działać. Częściej bowiem ludzie ci sięgają po pamiętnikarską formę przedstawienia swojej i najbliższych drogi społeczno-politycznej. Choć autor recenzowanej pracy w słowie wstępnym zastrzega się, że nie jest zawodowym historykiem, to z pewnością czytelnik odniesie wrażenie, że czyni to raczej ze skromności niż rzeczywistej zasadności twierdzenia. Dowodzi tego z pewnością dość przejrzysta struktura książki, a także dobra umiejętność w posługiwaniu się różnorodną bazą źródłową, jak również wartość naukowa przypisów do tekstu.

Jan Ptasiński w ciągu 40 lat po zakończeniu wojny, poza pełnieniem różnych funkcji politycznych i państwowych, ogłosił swoje wspomnienia *Z mazowieckich pól. Wspomnienia partyzanta* (Warszawa 1959, wyd. 3—1968) a także kilka znaczących artykułów i druków zwrzawnych, z których na uwagę zasługują: *W 20-tą*

rocznicę powstania PPR (Gdańsk 1962), *Z działalności PPR na Północnym Mazowszu w latach okupacji hitlerowskiej 1942—1945* («Wojskowy Przegląd Historyczny» 1970 nr 2 s. 111—136), *O działalności Rewolucyjnej Rad Robotniczo-Chłopskich „Młot i Sierp” na ziemiach północnego Mazowsza w latach 1940—1942* (w: *Okręg Płocki 1942—1945. Z walk PPR*, GL—AL, Warszawa 1974 s. 132—151), *Ziemia płońska w latach 1939—1945* (Wrocław 1981 — rec. M. Krajewski w: «WPH» 1982 nr 2 s. 228—231).

Recenzowana praca stanowi próbę przedstawienia działalności ruchu oporu w trójce Wisła—Narew—Biebrza, tj. na obszarze Płocka oraz powiatów plockiego, płońskiego, pułtuskiego, ciechanowskiego, przasnyskiego, makowskiego, gostynińskiego, ciepeckiego, rypińskiego, brodnickiego, lipnowskiego i wrocławskiego. Książka została napisana na podstawie materiałów archiwalnych dotyczących różnych ugrupowań ruchu oporu przechowywanych w archiwach krajowych. Autor wykorzystał ponadto bogate wspomnienia uczestników,